

W stronę teorii hybrydowych – między studiami o niesprawności i posthumanizmem

ABSTRACT. Gajewska Grażyna, *W stronę teorii hybrydowych – między studiami o niesprawności i posthumanizmem* [Towards hybrid theories – between disability studies and posthumanism]. „Przestrzenie Teorii” 34. Poznań 2020, Adam Mickiewicz University Press, pp. 291–306. ISSN 1644-6763. DOI 10.14746/pt.2020.34.13.

The author analyses the theoretical and empirical convergence between posthumanist studies and disability studies. She begins with an explanation of the philosophy and tasks that researchers on posthuman disability set themselves. She discusses this issue using the example of the movie *Orchids. My Intersex Adventure* by the Australian director Phoebe Hart and her autobiographical texts. In the last part of the article, the author focuses on the concept of hybrid theories based on intersectionality.

KEYWORDS: disability studies, posthumanism, theories of transdisciplinary research, intersectionality

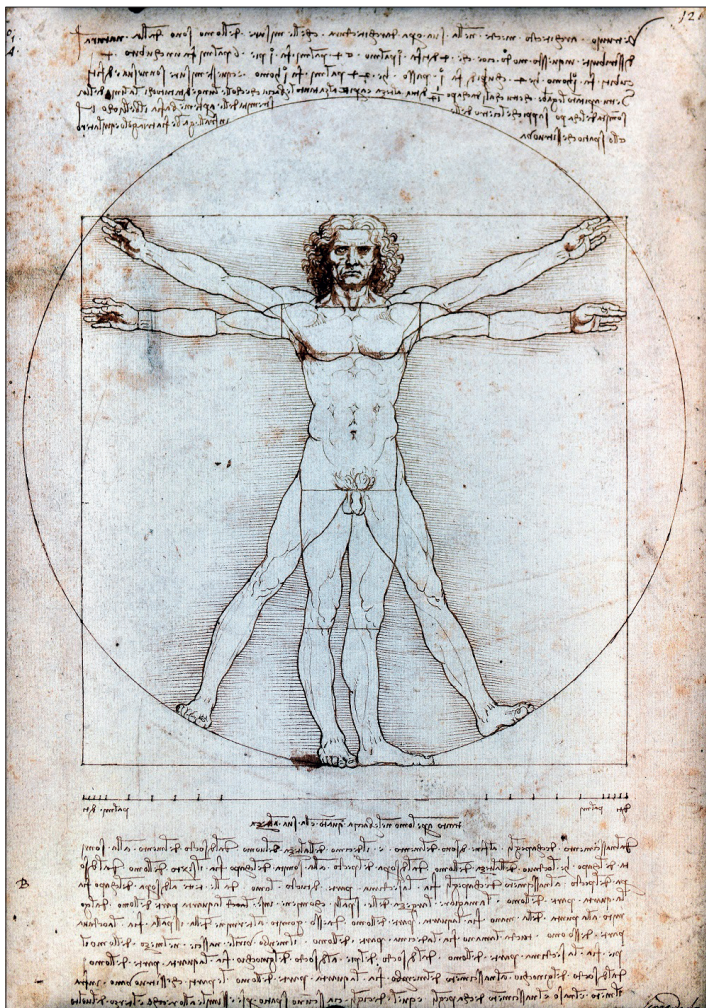
Posthumanistyczne studia o niesprawności

W *Posthuman Glossary* niesprawność przedstawiono jako kategorię polityczną, tożsamościową i rodzaj relacyjnej etyki. Podkreślono, że niesprawność nie jest (i nigdy nie była) neutralną kategorią, lecz stanowi krytyczny punkt odniesienia wobec utwierdzonej w tradycji zachodniej, humanistycznej wizji na temat tego, kim jest człowiek¹. W tym ujęciu studia o niesprawności bliskie są krytycznemu posthumanizmowi dystansującemu się od utwierdzonej w tradycji koncepcji człowieka: zawsze mężczyzny, białego, heteroseksualnego, zdrowego, sprawnego, dojrzałego, racjonalnego – jak *Człowiek witrażowy* Leonarda da Vinci (1492 – il. 1). Rosi Braidotti zauważa, że chociaż figuracja ta nie jest obiektywną ani statystyczną średnią, to wyznacza:

usystematyzowany standard uznawalności – Tożsamości – za pomocą którego wszyscy inni są oceniani, kontrolowani i przypisywani do określonych pozycji społecznych. ‘Człowiek’ to normatywna konwencja – co nie czyni go czymś z istoty negatywnym, a tylko czymś wysoce regulacyjnym, a zatem bardzo istotnym dla praktyk wykluczania i dyskryminacji. Ludzka norma to zarazem normalność i normatywność².

¹ D. Goodley, R. Lawthom, K. Liddiard, K. Runswick-Cole, hasło: *Posthuman Disability and DisHuman Studies*, [w:] *Posthuman Glossary*, red. R. Braidotti i M. Hlavajova, London–New York 2018, s. 342.

² R. Braidotti, *Po człowieku*, tłum. J. Bednarek, A. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 82.

Il. 1. Leonardo da Vinci, *Człowiek witruwiański*, około 1490 roku

Ta relacja normalności i normatywności – tak istotna dla krytycznego posthumanizmu – wyznacza także zakres posthumanistycznych studiów o niesprawności i refleksji o przyczynach, mechanizmach, narzędziach politycznej, naukowej, społecznej kontroli nad nie(pełno)sprawnością³. Głów-

³ Interesujące, że w języku angielskim używa się pojęcia *disability* (niesprawność), natomiast w języku polskim raczej 'niepełnosprawność', jakby normą była totalna, obejmująca wszelkie aspekty fizyczne, umysłowe i społecznie akceptowalna pełna sprawność. Nie ma znaczących różnic w zakresie studiów o niepełnosprawności i *disability studies*, jednak sugerowana w języku polskim 'niePEŁNOsprawność' niejako „wymusza” myślenie, że normą jest sprawność na każdym polu: biomedycznym, funkcjonalnym, społecznym. Sądzę, że tak

ne nici splatające sieć relacji posthumanizmu i studiów o niesprawności to odrzucenie sztywnej, elitarnej, wąskiej koncepcji człowieka. Przypomnę, że elitarna koncepcja człowieka wyklucza wielu Innych: niegdyś kobiety, nie-białych, dziś coraz częściej uchodźców, bezrobotnych, migrantów zarobkowych. Dan Goodley, Rebecca Lawthom, Kirsty Liddiard, Katherine Runswick-Cole dodają do tych grup wykluczonych także osoby z niesprawnościami. W systemie kapitalistycznej gospodarki przymus (pełno)sprawności łączy się z przymusem sprawczości, wydajności, produktywności, co w dużej mierze ogranicza możliwości funkcjonowania w tym systemie osób z niesprawnościami, a jednocześnie ogranicza uznawalność ich pełnych praw oraz możliwości funkcjonowania w systemie społecznym, który nie do końca uwzględnia ich sytuację⁴. Na tę kwestię zwraca uwagę także badaczka obrazów niesprawności w prozie i filmie *science fiction* (dodajmy – często idealizujących synergię wysoko zaawansowanej technologii z niepełnosprawnym ciałem biologicznym), Kathryn Allan:

Chociaż dla wielu osób z niesprawnościami dostęp do technologii jest niezbędny i [niesprawni – przyp. G.G.] polegają na niej, aby funkcjonować na tyle niezależnie, na ile jest to tylko możliwe i utrzymać życie, to przykłady [SF – przyp. G.G.] ignorują ich zmagania z instytucjonalną marginalizacją oraz ograniczeniami medycznymi. Tak zwanym czasami postludzkiem ciałom nie zaoferowano struktur pozwalających na samodzielne określenie sposobów funkcjonowania i muszą one/oni walczyć z wieloma barierami, zarówno natury fizycznej, jak i kulturowej, na które napotykają w codziennym życiu. Dlatego zanim zasugerujemy jakieś sposoby przekroczenia czy wyjścia poza „normalne” ludzkie wcielenie, powinniśmy najpierw uważnie przyjrzeć się niesprawnemu ciału jako przede wszystkim ciału ludzkiemu⁵.

W posthumanistycznie zorientowanych studiach o niesprawności – odmiennie niż w wizji transhumanistycznej⁶ – akcent nie przypada na

rozumiana norma jest bardzo ograniczająca (można być bowiem niesprawnym w znaczeniu biomedycznym, ale sprawnym w zakresie funkcjonalnym i społecznym itd.). Dlatego w artykule będę posługiwała się pojęciem ‘niesprawność’, a nie utrwalonym w refleksji polskiej terminem ‘niepełnosprawność’.

⁴ D. Goodley, R. Lawthom, K. Liddiard, K. Runswick-Cole, hasło: *Posthuman Disability and DisHuman Studies*, [w:] *Posthuman Glossary...*, s. 343–344.

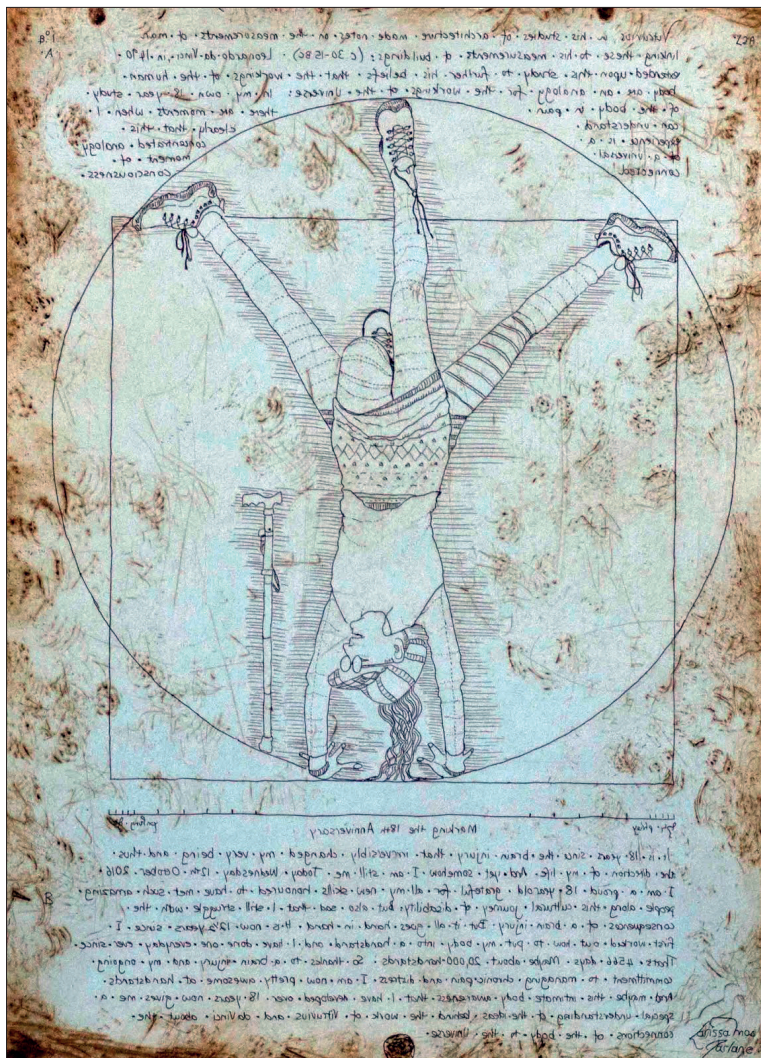
⁵ K. Allan, *Reading Disability in Science Fiction*, [w:] *Disability in Science Fiction. Representations of Technology as Cure*, ed. by K. Allan, New York 2013, s. 11–12.

⁶ Pojęcia ‘posthumanizm’ i ‘transhumanizm’ często bywają mylone lub są traktowane jako synonimy, co wynika m.in. z korelacji czasowej – oba te nurty intelektualne zaczęły kształtować główne tezy i postulaty w latach osiemdziesiątych XX wieku, a niektóre zagadnienia właściwe są im obu (np. cyborg jako postać fikcyjna, a jednocześnie rzeczywista, czy też figura „szoku przyszłości”). Mnie w tym artykule interesują nie tyle transhumanistyczne koncepcje „ulepszania” człowieka, wzmocnienia jego sprawności i wydajności psychofizycznej, co oddaje symbol H+ (Humanity Plus), co raczej nieantropocentryczne koncepcje krytycznego posthumanizmu. Przez to pojęcie rozumiem współczesny nurt intelektualny wywodzący się

przekraczanie kondycji ludzkiej, lecz na wychodzenie poza elitarną koncepcję człowieka oraz uznanie wielu Innych (w tym także osób z różnymi niesprawnościami) za pełnoprawnych członków społeczeństwa (il. 2). Badacze, którym przyświecają takie idee, skierowali uwagę na projekty krytycznego posthumanizmu i opowiedzieli się za otwartą koncepcją podmiotowości (Rosi Braidotti), społecznymi powiązaniem z tym, co ludzkie i nie-ludzkie (Donna Haraway), myśleniem w kategoriach relacji, przejść, powiązań, kłaczy (Gilles Deleuze i Félix Guattari), afirmacją monstrualności i chimeryczności (Nikita Mazurov), a także aktywizmem społecznym na rzecz równości i różnorodności (Patricia MacCormack). Zamiast ujmować ontologię jako fenomen indywidualnego podmiotu, proszeni jesteśmy o przemyślenie rozmaitych powiązań między tym, co w nas ludzkie – przedmiotowo-zwierzęce (np. koncepcja cyborga Haraway) oraz między ludzkimi i wieloma innymi, nie-ludzkimi bytami, które tworzą relacyjną ontologię. To także prośba o przemyślenie nowych sposobów kolektywizacji osób sprawnych i niesprawnych oraz form oporu wobec etykietyzacji i wykluczeń ze względu na stan zdrowia, kalectwo, niesprawność (w tym także intelektualną). Przemyślenia te doprowadziły twórców posthumanistycznych studiów o niesprawności do sformułowania ośmiu nie-humanistycznych (*DisHuman*) zadań:

- krytyczny namysł nad dominującym, humanistycznym znaczeniem tego, kim jest człowiek;
- celebrowanie burzycielskiego potencjału niesprawności jako przeciwwagi dla elitarnych definicji i określeń pojęcia ‘człowiek’;
- potwierdzenie, że bycie uznanym za normalnego, pełnoprawnego człowieka jest istotne, zwłaszcza dla tych ludzi, którym odmawiano tego miana;
- rozpoznanie relacji między niesprawnością a innymi kategoriami tożsamościowymi, które wpływały na włączanie lub wyłączenie określonych osób z elitarnie pojmowanej definicji ‘człowiek’ (grupa społeczna, płeć, orientacja seksualna, pochodzenie etniczne, wiek);
- rozwój teorii, badań, sztuki i aktywizmu, które na nowo formułują rozumienie tego, co to znaczy być człowiekiem z niesprawnościami;
- zachowanie pamięci o zgubnych, duszących ograniczeniach, definiowanych tutaj jako procesy dyskryminacyjne, idealizujące wąską wizję ludzkości i odrzucające bardziej zróżnicowane formy człowieczeństwa;

z kilku źródeł: antyhumanizmu, poststrukturalizmu, dekonstrukcjonizmu, feminizmu, nowego materializmu. Najogólniej można go określić jako post-humanism, post-dualism, post-anthropocentrism. Szerzej na temat różnic, ale także wzajemnych relacji między posthumanizmem a transhumanizmem pisze: F. Ferrando, *Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialism: Differences and Relations*, „Existenz: An International Journal in Philosophy, Religion, Politics, and the Arts” 2013, nr 8 (2), s. 26–32.

Il. 2. Larissa MacFarlane, *Marking the Anniversary with Vitruvius*, akwarela o wymiarach 35 x 26 cm. Autorka traktuje tę akwarelę jako swoisty manifest 18-letnich starań odnalezienia się w społeczeństwie i świecie po udarze mózgu. MacFarlane pisze na blogu: „Osiemnaście lat temu moje życie wywróciło się do góry nogami z powodu udaru mózgu, wymagając ode mnie zmiany stylu życia, odczuwania, postrzegania i słyszenia w stosunku do tego, co poznałam w ciągu poprzednich 29 lat. Odnalazłam się po tych ponownych narodzinach, ale w każdą rocznicę odczuwam dylemat między radością z przetrwania a poczuciem głębokiej straty. W 18. urodziny ulgę znalazłam w studiach Witruwiusza i Leonarda da Vinci: obydwaj uczeni, chociaż oddzielało ich 14 stuleci, byli zafascynowani stosunkiem ciała do wszechświata. Bazując na rysunku Leonarda z 1490 roku, *Człowiek witruwiański*, używając tych samych wymiarów [rysunku – przyp. G.G.], proporcji ciała i pisma lustrzanego, którym on się posługiwał, stworzyłam własny manifest, aby zaznaczyć swoje wejście w dorosłość, wykorzystując moje rozległe badania nad cielesnym bólem i 12-letni rytuał stania na rękach”.

– promowanie transdyscyplinarnych badań empirycznych i teoretycznych, które przełamują tradycyjne metody badawcze wyznaczone w ramach określonych dyscyplin;

– włączenie nie/sprawności jako zróżnicowanego kompleksu zjawisk w posthumanistyczną politykę afirmatywności⁷.

Studia o niesprawności jako jedna ze ścieżek badań krytycznego posthumanizmu są już wyraźnie osadzone w dyskursie akademickim⁸. Pramod K. Nayar w monografii *Posthumanism* z 2014 roku wyjaśnia, że wspólną płaszczyzną tych badań jest tropienie relacji między normalnością a normatywnością. Społeczeństwo wyznacza standardy tego, co jest właściwe i normalne, a „dziwność” osoby nie w pełni sprawnej (fizycznie lub intelektualnie) może manifestować i symbolizować różnice między ludźmi, które często naznaczone są piętnem wartościowania i hierarchizacji. Nayar podkreśla zbieżność studiów o niesprawności z badaniami na temat uprzedzeń rasowych oraz feministyczną krytyką humanizmu jako tych nurtów intelektualnych, które dekonstruuje i podważają podstawy ustanawiania oraz strzeżenia nierówności między ludźmi⁹. Jego komentarze, jak i przedstawione wyżej zadania posthumanistycznych studiów o niesprawności (zwłaszcza czwarte, odnoszące się do rozpoznania relacji między niesprawnością a innymi kategoriami tożsamościowymi) pozwalają na wydobycie kolejnej warstwy polityki tożsamości i różnicy uwzględniającej poprzeczne markery stratyfikacji.

Ta perspektywa wiąże niesprawność z innymi kategoriami, na przykład klasą społeczną, pochodzeniem etnicznym, płcią, by dociec, czy istnieją (lub nie) współzależności sytuacji zdrowotnej, a także dostępu do opieki medycznej oraz społecznej ze względu na stan zdrowia, sprawności – klasę społeczną – rasę – płeć¹⁰. Badania te, nazywane w naukach społecznych intersekcjonalnymi, obejmują także złożoność i wielopoziomowość uprzedzeń, dyskryminacji, dystrybucji dóbr, uznania, władzy w odniesieniu do wskazanych kategorii. Mnie w dalszej części artykułu interesować będzie relacja niesprawności z płcią (biologiczną i kulturową). Wiele argumentów wskazuje na to, że bliższe przyjrzenie się splotowi kategorii niesprawności z płcią (w sensie *sex* i *gender*) może ujawnić bardziej skomplikowaną sieć

⁷ D. Goodley, R. Lawthom, K. Liddiard, K. Runswick-Cole, hasło: *Posthuman Disability and Dishuman Studies*, [w:] *Posthuman Glossary*..., s. 345.

⁸ Zob. m.in.: G. Gajewska, *Arcy-nie-ludzkie. Przez science fiction do antropologii cyborgów*, Poznań 2010; *Disability in Science Fiction...*; *Monstrosity, Disability, and the Posthuman in the Medieval and Early Modern World*, ed. by R.H. Godden, A. Simon Mittman, New York 2019.

⁹ P.K. Nayar, *Posthumanism*, wyd. 2, Cambridge 2016, s. 102–103.

¹⁰ C. Siordia, *Disability Prevalence According to a Class, Race, and Sex (CSR) Hypothesis*, „Journal of Racial and Ethnic Health Disparities” 2015, 2, s. 303–310.

relacji, niż ta, która potocznie czy powierzchownie, jest dostrzegalna w polskich dyskusjach o niesprawności.

Thomas J. Gerschick argumentuje, że niesprawność odgrywa ważną rolę w społecznym konstruowaniu i doświadczaniu płci, a osoby w różnym stopniu doświadczone niesprawnością spotykają się często ze stygmatyzacją, ponieważ ich kondycja może wykluczać reprezentację ich ciała przez normatywność zdrowego, pięknego, w pełni sprawnego, męskiego lub żeńskiego ciała. Gerschick twierdzi, że owa stygmatyzacja może wpływać na proces prezentacji, jak i autoprezentacji osób niepełnosprawnych. Innymi słowy – chodzi o stygmatyzację, tabuizację, „niewidzialność” kwestii płci i seksualności u osób z różnym stopniem niesprawności. W tym ujęciu, osoba w sytuacji niepełnosprawności jawi się jako „pozaseksualna” (co wynika z tabu), postrzegana przede wszystkim przez pryzmat dysfunkcji.

Studia o niesprawności odgrywają także istotną rolę w analizach sytuacji osób, których seksualna podmiotowość nie podtrzymuje tez związanych z dymorfizmem płciowym. Jeśli początkowo wiodący wpływ na badania dotyczące interplciowości miały teorie feministyczne, a później queerowe, to od kilkunastu lat coraz wyraźniej podkreśla się konieczność włączenia do tych analiz teorii i badań empirycznych wypracowanych w ramach *disability studies*.

Płciowość/seksualność w ujęciu posthumanistycznym

Phoebe Hart w tekście *Orchid Love* z 2017 roku określa siebie jako „filmoznawcę/filmoznawczynię, dziennikarza/dziennikarkę, naukowca/naukownicę i matkę adoptowanej córki [...] Dodatkowo jestem kobietą z chromosomem 46XY: jestem interplciowa”¹¹. Dalej wyjaśnia: „«interplciowość» występuje u osób, których narządy płciowe są sprzeczne z płcią genetyczną. Historycznie, osoba z odmianą interseksualności mogła być znana jako hermafrodyta. Obecnie, wiele interplciowych grup wsparcia i specjalistów z zakresu opieki zdrowotnej określa interseksualnością także zaburzenie rozwoju seksualnego lub DSD”¹². Jako motto otwierające artykuł przywołała fragment z mitu o Hermafrodydzie z *Metamorfoz* Owidiusza:

Both bodies in a single body mix,
A single body with a double sex¹³.

¹¹ P. Hart, *Orchid Love*, [w:] *New Philosophies of Sex and Love. Thinking Though Desire*, red. S. LaChance Adams i in., London–New York 2017, s. 169.

¹² Tamże.

¹³ W języku polskim brzmi to następująco: „Spełnili to bogowie, złączyli na zawsze splecione ciała. Już jedną mają postać. Jak gdy ktoś zaszczepli razem dwie gałązki i powiąże

Artykuł Hart odnosi się do wyreżyserowanego przez nią w 2010 roku autobiograficznego filmu *Orchids: My Intersex Adventure*¹⁴. Zarówno w filmie, jak i artykule autorka przywołuje mit o Hermafrodytynie, a następnie pisze o orchideach. Tytuł filmowej autobiografii uzasadnia następująco:

[...] te piękne kwiaty z rodzaju *Orchideae* są szczególnie ważnym symbolem dla osób z różnymi odmianami interplciowości, szczególnie dla osób z AIS. Etymologia słowa „orchidea” pochodzi od łacińskiego „orchis” i greckiego „orkhis”, co oznacza „jądro”. Z pewnością wypukłości w strukturze rosnącego storczyka przypominają męskie gonady. Wiele osób cierpiących na AIS poddaje się „orchidektomii” lub usunięciu wewnętrznych jąder w celu zmniejszenia ryzyka zachorowania na raka w którymś momencie swojego życia i ogólnie określają siebie samych jako orchidee¹⁵.

Chociaż językoznawcy i historycy nauk botanicznych podkreślają nieścisłości w takim wyprowadzaniu nazwy dla roślin z rodzaju *Orchideae* i łączeniu jej z imieniem Orchisa przemienionego w kwiat, to w kulturze zachodniej mit o młodzieńcu zamienionym po śmierci w kwiat wyraźnie zaznaczył swą obecność w prozie, poezji, filmie¹⁶. Dla Hart orchidea to symbol rezonansu interplciowości, a także komplikacji płciowo-seksualno-emocjonalnych w heteronormatywnym społeczeństwie przyzwyczajonym do ostrego dualizmu: męskie – żeńskie¹⁷ (il. 3). Odpowiedzią autorki *Orchid Love* jest akceptacja własnej chimeryczności, hybrydyczności, hermafrodytyzmu. To także „możliwość akceptacji nieheteronormatywnie zorientowanej genderowej i płciowej tożsamości dla tych ludzi, którzy mogą lub mogliby być najbardziej antagonistyczną publicznością *Orchidei*”¹⁸. Biografia Hart przedstawiona najpierw w 25 sekwencjach filmowych, a później tekście krytycznym, jej przemyślenia dotyczące nienormatywnych tożsamości płciowych, seksualnych oraz względności ról pełnionych w społeczeństwie ze względu na płeć, stanowią dobry przykład tego, co współcześnie określamy jako *posthuman sexuality*. Na język polski można to tłumaczyć zarówno jako posthumanistyczna płciowość, jak i seksualność. Nie ma powodu, by w tej chwili rozstrzygać kwestię przekładu, zwłaszcza że w koncepcji *posthuman*

korą, zobaczy, że się zrosną. Tak ich członki w uścisku się zrosły, już nie ma dwojga, lecz podwójne ciało, trudno powiedzieć czy kobieta, czy mężczyzna, nijakie a podwójne”. Owidiusz, *Metamorfozy*, tł. A. Kamińska i S. Stabryła, Wrocław 1995, s. 101.

¹⁴ *Orchids: My Intersex Adventure*, reż. P. Hart, Australia 2010, <<https://www.youtube.com/watch?v=h8v-WSuhFjk>> [dostęp: 5.08.2019].

¹⁵ P. Hart, *Orchid Love*, [w:] *New Philosophies...*, s. 170.

¹⁶ J. Endersby, *Orchid: a Cultural History*, Chicago and London 2016.

¹⁷ Szerzej na temat symboliki orchidei w odniesieniu do płci i orientacji seksualnej piszę w artykule: G. Gajewska, *Orchidea – studium o posthumanistycznej (inter)płciowości i seksualności*, „Autobiografia. Literatura, Kultura, Media” 2019, nr 2 (13).

¹⁸ P. Hart, *Orchid Love*, [w:] *New Philosophies...*, s. 169–170.

Il. 3. Kadr z filmu *Orchids: My Intersex Adventure*, reż. P. Hart, Australia 2010. W kadrze reżyserka i główna bohaterka filmu Phoebe Hart w zestawieniu z rośliną z rodziny storczykowatych potocznie nazywaną orchidea, symbolizującą kondycję osób interplciowych, zwłaszcza tych, które zostały poddane zabiegowi orchidektomii

sexuality kwestionuje się zasadność owych kategorii – jako ostrych, wpisanych w porządek normatywny.

Patricia MacCormack, badaczka posthumanizmu, teorii feministycznych oraz queerowych, pojęcie *posthuman sexuality* wiąże z feminizmem, teoriami LGBTQIA i subiektywną filozofią stawania się. Obszary te pokrywają się o tyle, o ile płeć i orientacja seksualna odgrywają istotną rolę w projektach polityczno-estetycznej samoidentyfikacji. MacCormack za wspólną cechę tych obszarów uznaje odejście od twardego, esencjalistycznego definiowania płci, ról społecznych pełnionych w społeczeństwie ze względu na płeć oraz orientacji seksualnej: „Po zdekonstruowaniu przez Foucaulta seksualności jako społeczno-genealogicznego projektu społecznej kontroli ciał i przyjemności, feminizm zajął się seksualnością jako czymś izomorficznie zaanektowanym przez męską przyjemność oraz fallusa; oba projekty pokazują, że płeć i seksualność nigdy nie były czymś wyłącznie biologicznym czy naturalnym”¹⁹. Powołując się na Foucaulta, a także Deleuze’a i Guattariego oraz takie feministki, jak Luce Irigaray i Julia Kristeva, wskazuje, że w tej formacji myślowej podział na heteronormatywność i homoseksualizm historycznie obciążony aberracjami kryminalnymi oraz

¹⁹ P. MacCormack, hasło: *Posthuman sexuality*, [w:] *Posthuman Glossary...*, s. 355.

medycznymi nie ma zastosowania. MacCormack podkreśla, że koncepcja *posthuman sexuality* jest całkowicie wyzwolona od przymusu łączenia płci i seksu z reprodukcją, „ponieważ rozmontowuje role społeczne przypisane płciom w procesie reprodukcji, ponieważ celebrowanie antagonyzmu zespoleń hybryd, a te są sterylne, a także ze względu na wymuszoną eksterminację nie-ludzi w obliczu przeludnienia”²⁰. W przypadku autorki filmu *Orchids: My Intersex Adventure* owo rozmontowywanie ról przypisanych płciom wynika z kondycji interplciowej:

Chromosomalnie jestem mężczyzną. Moje komórki nie reagują na hormony, takie jak testosteron, z powodu wady komórkowego receptora. Podczas rozwoju płodowego moje ciało sfeminizowało się. Chociaż wyglądam na kobietę, nigdy nie miesiączkowałam i nie mogę mieć dzieci. Moje ciało przeczy prostej taksonomii ‘mężczyzna’ lub ‘kobieta’ – cieleśnie jestem mieszanką obydwu. Psychicznie, identyfikuję się jako kobieta²¹.

Hart wyszła za mąż, następnie adoptowała dziewczynkę. To jeden z tych przypadków, w których pojawienie się nowego człowieka w rodzinie nie wiąże się z deterministycznym powiązaniem płci, seksualności z reprodukcją. Oczywiście, poza adopcją można wskazać także inne przypadki, np. nietypowe formy reprodukcji, które przedstawia Renata Ziemińska w *Niebinarnym i wielowarstwowym pojęciu płci*:

Transmężczyzna z macicą może urodzić dziecko ze swojej macicy. Kobiety korzystają z banku plemników, mężczyźni z banku komórek jajowych i usług surmatek wynajmujących macicę. Genetycznie ojciec może nie mieć żadnego kontaktu z matką swojego dziecka. Większość nietypowych form rodzicielstwa otwiera technologia zapłodnienia *in vitro*, w czasie której komórki jajowe są pobierane z jajników i zapładniane w laboratorium przy pomocy wcześniej pobranych plemników²².

Kwestia oddzielenia płci, seksualności od reprodukcji wynika z dostrzeżenia i włączenia w spektrum dyskusji wielu Innych, którzy z różnych powodów wymykają się znormalizowanej wizji ciała (i psychiki) zawsze będącego kobietą lub mężczyzną, zawsze heteroseksualnego, zawsze zdrowego i potencjalnie przygotowanego do reprodukcji. Z perspektywy poruszanych w moim artykule zagadnień, szczególnie istotne jest to, że *posthuman sexuality* jako problematyczną ujmuje samą kategorię płci – zarówno w znaczeniu *sex*, jak

²⁰ Tamże, s. 355.

²¹ Cytat pochodzi z aneksu do filmu autobiograficznego *Orchids: My Intersex Adventure*. Zarówno film, jak i komentarz do niego stanowiły podstawę dysertacji doktorskiej, którą Hart obroniła w School of Film and Television, Creative Industries Queensland University of Technology. P. Hart, *Orchids: Intersex and Identity in Documentary*. Tekst został udostępniony na stronie: <https://www.academia.edu/21221085/Orchids_intersex_and_identity_in_documentary> [dostęp: 30.07.2019].

²² R. Ziemińska, *Niebinarne i wielowarstwowe pojęcie płci*, Warszawa 2018, s. 125.

i *gender*. Odzywają się tu echa dyskusji feministycznych (np. problematyki podjętej przez Judith Butler w monografii *Uwikłani w płęć*), jak i uwag Derridy na temat słowa 'kobieta', które traktowane jest przez niego jako metafora czy figura dyskursywna, bez realnego odniesienia.

Jeśli mówienie o binarnych podziałach: kobieta – mężczyzna traci zasadność w posthumanistycznej wizji płciowości i seksualności, to nie tylko ze względu na wymienione wyżej tradycje filozoficzne, lecz także – a może przede wszystkim – ze względu na coraz wyraźniejsze próby dekonstruowania tych kategorii w środowisku LGBTQIA. To tutaj, zwłaszcza osoby interplciowe (ale także transseksualne) zaczęły wysuwać pytania o to, czy w ogóle powinniśmy posługiwać się kategorią płci. Teoria *queer* nie ograniczyła się do filozofii różnicy, podkreślania odmienności oraz nieostrości tego, co męskie, a co kobiece, lecz podważyła sensowność opartej na dymorfizmie heteronormatywności dla określania płci biologicznej (*sex*), kulturowej (*gender*) oraz splotu płciowo-seksualnego (*sexuality*). Hart w komentarzu do swojego filmu ujmuje to następująco:

Krytyczne teorie splatające feminizm, *queer* i badania nad niesprawnością, dostarczają użytecznych narzędzi interpretacyjnych, w ramach których można badać kluczowe zagadnienia interplciowości za pośrednictwem filmu dokumentalnego, ponieważ proponują rewizję dominujących dyskursów z alternatywnego, marginalizowanego punktu widzenia. Te krytyczne dyskursy są szczególnie istotnymi narzędziami w analizowaniu tekstów wytwarzanych przez środki masowego przekazu. Badacze/badaczki z obszaru feminizmu, *queer* i studiów o niesprawności od dawna interesują się dekonstruowaniem różnicy płci, seksualności. [...] Zwłaszcza teoria *queer* wydaje się odpowiednia do analizowania tematu interplciowości, ponieważ badacze/badaczki tego obszaru dekonstruują i destabilizują „rzekomo stabilne relacje między płcią biologiczną, płcią kulturową, pożądaniem” i demaskują „podstawy patriarchalnej heteroseksualnej hegemonii”. Faktycznie, wielu badaczy interseksualności przyjęło te teorie entuzjastycznie, jako sposób „przekładania ważnych doświadczeń osobistych na zbiorowy sprzeciw wobec medycznej regulacji ciał naruszających podstawy heteronormatywnej identyfikacji i pragnień”²³.

W ujęciu Hart perspektywa feministyczna i *queer*owa jawią się jako punkty odniesienia w warstwie teoretycznej, ale nie na poziomie doświadczeń osób interplciowych. Wyraża to jasno jako niekompatybilność doświadczeń, bowiem ani pojęcie płci biologicznej/kulturowej w dyskursie feministycznym, ani pojęcie płci/orientacji seksualnej w dyskursie *queer*owym nie obejmują tego, czego doświadczają osoby interplciowe, szczególnie te objęte zabiegiem „orchidektomii”. Według autorki filmu *Orchids* brak wglądu teorii feministycznych i *queer*owych w realia życia osób interplciowych wywołał napięcie między różnymi grupami LGBTQIA:

²³ P. Hart, *Orchids: Intersex and Identity in Documentary...*, s. 71.

Działający na rzecz osób interplciowych konfrontowali się z badaczami/badaczkami feministycznymi i psychologami, używającymi interplciowości jako egzotycznego narzędzia umożliwiającego destabilizację binarnych pojęć płci oraz seksualności, pozyskując w ten sposób ludzi z zaburzeniami interplciowymi na „króliki doświadczalne, aby testować najnowsze teorie dotyczące płci kulturowej”²⁴.

Hart rzuca wyzwanie dyskursowi feministycznemu i queerowemu, jak i społeczności transplciowej, „która również stara się wprowadzić reformę prawną i medyczną, ale nie podziela tych samych problemów, co osoby z kondycją interplciową”²⁵. Proponuje, by korzystać z dorobku teoretycznego i doświadczenia tych grup, „przy jednoczesnym zachowaniu wyraźnego głosu w «zgiełku» płciowo/seksualnych dyskursów i tożsamości”²⁶. Jej uwagę zwróciły „hybrydy teoretyczne” (w polskim środowisku akademickim określane jako interseksjonalizm), obejmujące różne paradygmaty i frakcje tożsamościowe, nie tylko te skupiające się na kategoriach: płeć biologiczna oraz kulturowa, orientacja seksualna, lecz także na kwestii niesprawności. Studia o niesprawności jawią się w tym kontekście jako przeciwwaga dla sztywnych norm kulturowych, w ramach których na uznanie zasługują wyłącznie ciała zdrowe, piękne – postrzegane właśnie jako normalne, co skutkuje uporczywym imperatywem medycznego naprawiania, regulowania ciał nienormalnych.

Od hybrydyczności ciała do teorii hybrydowych

Write your self. Your body must be heard. Only then will the immense resources of the unconscious spring forth.

(Pisz siebie: twoje ciało musi stać się słyszalne. Tu tryskają niespożyte źródła podświadomości)²⁷.

Tym cytatem ze *Śmiechu Meduzy* autorstwa Hélène Cixous otwiera się *The Auto/biographical Project* – jeden z rozdziałów komentarza Hart do filmu *Orchids*. Jeśli dla francuskiej filozofki zmiana postrzegania kobiecego ciała, uczynienie go źródłem siły prowadzić ma do ukonstytuowania kobiet w języku i rozbicia męskiej nomenklatury, to dla australijskiej twórczyni filmowej zapis jej fizycznej i mentalnej podróży oraz rozmów z osobami interplciowymi prowadzi do wyjścia poza ograniczające normy bazujące na płciowym dymorfizmie. Język filmu dokumentalnego, w którym Hart przed-

²⁴ Tamże, s. 76.

²⁵ Tamże, s. 77.

²⁶ Tamże, s. 78.

²⁷ H. Cixous, *Śmiech Meduzy*, tł. A. Nasiłowska, „Teksty Drugie: Teoria Literatury, Krytyka, Interpretacja” 1993, 4/5/6, s. 152.

stawiała swoje doświadczenia, to odzwierciedlenie jej cielesności, płciowości i seksualności. To ciało indywidualne, ale jednocześnie wpisane w określone dyskursy i strategie rozpoznawalności:

Zamiast pozwolić na spętanie przez ogłupiające i ograniczające odgrywanie tradycyjnych ról dostępnych osobom interplciowym – jako potworów, wykołajeńców, ofiar – próbowałam zrewidować i kontrolować produkcję historii poprzez opowiadanie mojej własnej. To twórcze przedsięwzięcie opisujące tożsamość, która z jednej strony jest „płynna, zwielokrotniona, a nawet pełna sprzeczności”, ale jednocześnie ściśle powiązana ze społecznymi debatami i dyskursami²⁸.

Reżyserka filmu *Orchids* dokonuje „wiwisekcji” na własnej pamięci i historii, a jednocześnie bada oraz testuje więzi rodzinne, wspólnotowe, społeczne: angażuje rodziców, którzy początkowo nie chcieli brać udziału w filmie; siostrę z kondycją interplciową, z którą Hart poróżniła się w trakcie realizacji dokumentu; osoby interplciowe i transplciowe, z którymi próbuje odkryć wspólnotę doświadczeń. By do nich dotrzeć, przemierzyła wiele kilometrów po drogach Australii. Realizacja filmu rozciągnięta była nie tylko geograficznie, lecz także czasowo – nakręcenie 25 części zajęło jej kilka lat, ale odnosiły się do problemów dotyczących tożsamości płciowej, których doświadczała od wczesnego dzieciństwa. Po ukończeniu dokumentu, Hart określiła tę podróż jako autoterapeutyczną²⁹, gdyż w trakcie jej trwania uregulowała swoje relacje z rodzicami, rozpoznała siebie w ciałach i głosach innych osób interplciowych oraz zaakceptowała swą hybrydyczną, chimeryczną kondycję Orchidei. Równie istotne okazało się dla niej to, że zyskała siłę, wiedzę, narzędzia (zarówno teoretyczne, jak i techniczne związane z warsztatem reżyserskim) do podzielenia się historią własną oraz innych osób interplciowych z szerszą publicznością i uczyniła ich głos słyszalnym, rozpoznawalnym. Mając nadzieję, że zostanie on zarejestrowany przez główne nurty dyskusji (post)humanistycznych, postulowała, by dostrzec prawno-medyczną specyfikę sytuacji ludzi z kondycją interplciową. Czerpiąc z teorii feministycznych, queerowych, studiów o niesprawności podkreślała chęć wypracowania teorii interplciowości.

Postulaty i działania Hart dobrze oddaje koncept *pregnant posthuman*, akcentujący nie tyle narodziny (jako pojawienie się nowej, indywidualnej osoby), lecz ciążę, rozumianą jako proces. W przypadku życiorysu autorki filmu *Orchids* owa „potworna”, posthumanistyczna ciąża ujawnia dwa aspekty. Jeden z nich to genetyczna konfiguracja budująca się podczas ciąży, która ukształtowała ludzki organizm interplciowy. Dziecko, rodząc się jako indywidualny człowiek, nie miało na to wpływu (takim/taką ukształtowała

²⁸ P. Hart, *Orchids: Intersex and Identity in Documentary...*, s. 60.

²⁹ Tamże, s. 94–97.

go/ją konfiguracja 46XY). Drugi aspekt *pregnant posthuman* w wydaniu Hart jako dorosłej osoby to jej autorefleksja na temat poszukiwań medyczno-prawno-kulturowych umocowań dyskusji o interplściowości. Powołuje się na intelektualnych rodziców: feminizm, queer, studia o niesprawności, by wskazać pokrewieństwo. Zaznacza, że jej doświadczenia, przemyślenia, film są załączkiem, z którego chciałaby rozwinąć badania o interplściowości i liczy na to, że „ciąża” będzie się rozwijała.

Autorka filmu *Orchids* analizuje więc nie tylko hybrydyczność swego ciała oraz wynikające z tego problemy zadomowienia się w znormalizowanym systemie społecznym, lecz uważa, że do ich opisu adekwatną perspektywą będzie zastosowanie „teorii hybrydowych”. Przeplatające się, czasami współbieżne, albo wzajemnie warunkujące ścieżki opisu dyskryminacji, wykluczenia, opresyjności stają się załączkiem „teorii interplściowości”. Hart powołując się na McRuera, wskazuje między innymi na wzajemnie warunkujące się społeczne konstruowanie przymusu sprawności i heteroseksualności. Wyjaśnia, że system przymusowej sprawności fizycznej, który w pewnym sensie powołuje niesprawność, przeplata się z systemem przymusowej heteroseksualności, poza którą rozpościera się dziwactwo, odstępstwo od normy, niereprodukcyjność (w sensie nieproduktywności). Ostatecznie więc przymusową heteroseksualność rozumieć można jako uzależnioną od obowiązującej sprawczości/sprawności/wydajności fizycznej i odwrotnie. Bez homoseksualizmu i niepełnosprawności „przymusowa” heteroseksualność oraz sprawne, „normalne” ciała nie mogłyby zaistnieć³⁰.

Hart dostrzega lukę w wiedzy akademickiej na temat relacji, wzajemnie sprzęgających się i warunkujących kwestii różnicy płci, seksualności i sprawności. Teorie hybrydowe (oparte na tzw. poprzecznych markerach stratyfikacji) czerpiące zarówno z badań feministycznych, queerowych, jak i studiów o niesprawności, mogłyby stanowić cenne narzędzie, które umożliwi szczegółowe badania na temat zależności między płcią/seksualnością i sprawnością, normą a normalizacją. Zadaniem tak rozumianej nowej teorii interplściowości byłoby poszukiwanie takich metod badań i opisu ich wyników, które umożliwiłyby odejście od języka stygmatyzującego osoby z kondycją interplciową na rzecz uznania elastyczności organizmu ludzkiego i złożoności relacji między uwarunkowaniami genetycznymi a doświadczeniem zdobywanym podczas rozwoju osobowego. W założeniu sympatyków badań opartych na poprzecznych markerach stratyfikacji (intersekcjonalności), naukowe dociekania objąć powinny także więzi, czy wspólnotę doświadczeń ludzi dotkniętych przymusem normalizacji nie-

³⁰ Tamże, s. 78.

standardowego ciała (np. ze względu na kalectwo, niesprawność, kondycję genetyczną) oraz wpisywać w aktywizm zmierzający do przełamywania sztywnej, elitarnej, a w konsekwencji wykluczającej wiele grup, koncepcji człowieka. W tym ujęciu niezmiernie ważnym wyzwaniem i zadaniem jest to, byśmy nie tylko próbowali wyobrazić sobie, ale także realnie tworzyć taką rzeczywistość, w której akceptowalne jest szerokie spektrum ludzkiej różnorodności.

BIBLIOGRAFIA

- Braidotti R., *Po człowieku*, tłum. J. Bednarek, A. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 82.
- Cixous H., *Śmiech Meduzy*, tłum. A. Nasiłowska, „Teksty Drugie: Teoria Literatury, Krytyka, Interpretacja” 1993, 4/5/6.
- Deleuze J., Guattari F., *Kłacze*, tłum. B. Banasik, „Colloquia Communia” 1988, nr 1–3.
- Disability in Science Fiction. Representations of Technology as Cure*, ed. by K. Allan, New York 2013.
- Endersby J., *Orchid: a Cultural History*, Chicago and London 2016.
- Ferrando F., *Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialism: Differences and Relations*, „Existenz: An International Journal in Philosophy, Religion, Politics, and the Arts” 2013, nr 8 (2).
- Gajewska G., *Arcy-nie-ludzkie. Przez science fiction do antropologii cyborgów*, Poznań 2010.
- Gajewska G., *Orchidea – studium o posthumanistycznej (inter)plciowości i seksualności*, „Autobiografia. Literatura, Kultura, Media” 2019, nr 2 (13).
- Haraway D., *Manifest cyborgów: nauka, technika i feminizm socjalistyczny lat osiemdziesiątych*, tłum. S. Królak i E. Majewska, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2003, nr 1.
- Haraway D., *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*, Durham and London 2016.
- Hart P., *Orchid Love*, [w:] *New Philosophies of Sex and Love. Thinking Though Desire*, red. S. LaChance Adams i in., London–New York 2017.
- Hart P., *Orchids: Intersex and Identity in Documentary*, <https://www.academia.edu/21221085/Orchids_intersex_and_identity_in_documentary> [dostęp: 30.07.2019].
- Hart P., *Orchids: My Intersex Adventure*. Annex to the film, doctoral dissertation in: School of Film and Television, Creative Industries Queensland University of Technology, <https://www.academia.edu/21221085/Orchids_intersex_and_identity_in_documentary> [dostęp: 30.07.2019].
- MacFarlane L., blog, <<http://larissamacfarlane.blogspot.com/2017/07/marking-anniversary-with-vitruvius.html>> [dostęp: 30.07.2019].
- Monstrosity, Disability, and the Posthuman in the Medieval and Early Modern World*, ed. by R.H. Godden, A. Simon Mittman, New York 2019.
- Nayar P.K., *Posthumanism*, wyd. 2, Cambridge 2016.
- Posthuman Glossary*, red. R. Braidotti i M. Hlavajova, London–New York 2018.

Siordia C., *Disability Prevalence According to a Class, Race, and Sex (CSR) Hypothesis*, „Journal of Racial and Ethnic Health Disparities” 2015, 2.
Ziemińska R., *Niebinarne i wielowarstwowe pojęcie płci*, Warszawa 2018.

FILMOGRAFIA

Orchids: My Intersex Adventure, reż. P. Hart, Australia 2010, <<https://www.youtube.com/watch?v=h8v-WSuhFjk>> [dostęp: 5.08.2019].